

Лекція 2. ОСНОВНИЙ КАПІТАЛ ПІДПРИЄМСТВА

План

- 1. Загальна характеристика капіталу і виробничих фондів підприємства**
- 2. Класифікація, структура, облік та оцінка основних засобів**
- 3. Знос, амортизація і відтворення основних засобів**
- 4. Показники використання основних засобів**
- 5. Нематеріальні активи**

1. Загальна характеристика капіталу і виробничих фондів підприємства

Слово «**капітал**» має німецьке походження і означає «вартість, яка внаслідок використання найманої робочої сили дає додану вартість».

Інакше кажучи – капітал означає певну суму коштів, які необхідні для того, щоб розпочати і надалі здійснювати процес виробництва матеріальних благ, тобто проводити виробничу діяльність.

Капітал належить конкретному власнику або ж групі власників, які мають на меті, придбавши на ринку за належний їм капітал робочу силу і засоби виробництва, поєднати їх у процесі праці і отримати більшу вартість, ніж була авансована.

До **основного капіталу** відноситься частина постійного капіталу, яка цілком і багаторазово бере участь у виробництві товару, і яка при цьому переносить свою вартість на новий продукт частинами протягом ряду періодів виробництва.

До основного капіталу належать будівлі, споруди, робочі машини та устаткування, інвентар, транспортні засоби і т.д.

Основний капітал також включає в себе вартість патентів, ліцензій, авторських прав, ноу-хау тощо (рис. 1.).

Вартість основного капіталу відшкодовується власнику (виробнику) у процесі реалізації готової продукції (робіт, послуг).

Рис. 1. Класифікація основного капіталу підприємства

Залежно від джерел формування капітал підприємства може поділятися на власний і позиковий.

Власний капітал створюється на підприємстві, головним чином, за рахунок нерозподіленого прибутку, тобто валового прибутку за вирахуванням сплачених податків, відсотків за кредити і дивідендів.

Позиковий капітал формується на тимчасовій основі у вигляді довгострокової або (та) короткострокової позики, яка здійснюється, як правило, у формі банківського кредиту.

Джерелами формування позикового капіталу також є кредиторська заборгованість підприємства. Тобто, позиковий капітал являє собою також кошти, які підприємство отримує у своє розпорядження для тимчасового користування.

Власний капітал підприємства включає в себе статутний та резервний капітали.

Статутний капітал – це зафіксована у вартісному вираженні сума матеріальних і нематеріальних цінностей, які передаються підприємству в постійне користування власником цих цінностей. Кожне підприємство при державній реєстрації в якості юридичної особи зобов'язане мати статутний капітал.

Величина і структура статутного капіталу визначається низкою умов, які необхідно враховувати при створенні підприємства.

Серед цих умов необхідно виділити такі:

- галузь виробництва;
- масштаби підприємства;
- рівень спеціалізації і кооперування виробництва;
- організація обслуговування виробництва і підприємства в цілому.

Статутний капітал формується і затверджується разом із статутом підприємства. Підприємство самостійно вирішує питання щодо структури і розмірів статутного капіталу та його змін. Мінімальний рівень статутного капіталу підприємства встановлюється чинним законодавством. Збільшення статутного капіталу здійснюється за рахунок:

- прибутку підприємства, який використовується для капітальних вкладень в основні фонди і для оновлення оборотних фондів підприємства;
- випуску цінних паперів;

- субсидій, які надходять від державних органів або ж від головної компанії (банків, фірм), якщо підприємство є дочірнім;
- добродійних внесків та пожертвувань;
- приєднання додаткових вкладів, паїв з боку нових юридичних і фізичних осіб, які бажають вкласти свої капітали у підприємство.

Вибуття статутного капіталу може бути здійснено в результаті:

- фізичного зносу майна підприємства;
- аварій, поломок тощо.

Зміни статутного капіталу щорічно відображаються в пасивах балансу підприємства. Роль статутного капіталу полягає в тому, що він надає фінансову стійкість підприємству і створює йому своєрідний фінансовий імідж, тобто він виступає як головний засіб, який гарантує повернення боргів і оплату послуг згідно договірних, фінансових і комерційних зобов'язань підприємства.

На діючих підприємствах статутний капітал зосереджено в:

- основних засобах підприємства;
- оборотних фондах підприємства;
- резервному капіталі підприємства.

Резервний капітал – це частина капіталу підприємства, яка утворюється за рахунок відрахувань від отриманого підприємством прибутку. Цей капітал використовується для покриття витрат у операційній діяльності підприємства, поновлення основного капіталу та виплат дивідендів (для акціонерних товариств) у випадку, коли поточного прибутку для цього недостатньо. Мінімальний та максимальний розміри резервного капіталу підприємства встановлені чинним законодавством України.

У процесі виробництва працівники підприємств за допомогою засобів праці здійснюють вплив на предмети праці, перетворюючи їх у різноманітні види готової продукції. Засоби праці (машини, устаткування, будівлі, споруди, транспортні засоби) відіграють виключно важливу роль у розвитку продуктивних сил суспільства і, окрім того, разом з предметами праці (сировиною, матеріалами, напівфабрикатами, паливом) утворюють засоби виробництва. Останні за своїм матеріально-речовим складом становлять **виробничі фонди** підприємства.

Складовим частинам виробничих фондів властиві певні характерні ознаки, за якими можна розрізнити основні та оборотні фонди і завдяки цьому обґрунтовано тлумачити сутність та значення цих економічних категорій для відтворювальних процесів.

Основні засоби – це засоби праці, які діють у процесі виробництва протягом довготривалого проміжку часу, зберігаючи при цьому свою натурально-речову форму та переносять свою вартість на вартість виготовленої продукції по частинам, тобто по мірі їх зносу.

Суть основних засобів можна охарактеризувати таким чином:

- вони матеріально втілені в засоби праці;
- їх вартість частинами переноситься на виготовлену продукцію (роботи, послуги);
- вони зберігають свою натурально-речову форму довготривалий період часу по мірі їх зносу;
- вони відтворюються за рахунок амортизаційних відрахувань по закінченню строку служби.

Залежно від призначення, основні засоби розподіляються на:

- 1. Виробничі** - основні засоби, які беруть участь у виробничих процесах безпосередньо (верстати, обладнання і т.п.), або створюють умови для проведення виробничого процесу (виробничі будівлі, споруди).
- 2. Невиробничі** - не беруть безпосередньої участі у виробничих процесах. Прикладом цих фондів є об'єкти культурно-побутового призначення (клуби, медичні заклади, заклади громадського харчування і торгівлі), які знаходяться на балансі підприємства.

2. Класифікація, структура, облік та оцінка основних засобів

Групи	Мінімально допустимі строки корисного використання, років
група 1 - земельні ділянки	-
група 2 - капітальні витрати на поліпшення земель, не пов'язані з будівництвом	15
група 3 - будівлі,	20
споруди,	15
передавальні пристрої	10
група 4 - машини та обладнання	5
з них:	
електронно-обчислювальні машини, інші машини для автоматичного оброблення інформації, пов'язані з ними засоби зчитування або друку інформації, пов'язані з ними комп'ютерні програми (крім програм, витрати на придбання яких визнаються роялті, та/або програм, які визнаються нематеріальним активом), інші інформаційні системи, комутатори, маршрутизатори, модулі, модеми, джерела безперебійного живлення та засоби їх підключення до телекомунікаційних мереж, телефони (в тому числі стільникові), мікрофони і рації, вартість яких перевищує 2500 гривень	2

2. Класифікація, структура, облік та оцінка основних засобів

Групи	Мінімально допустимі строки корисного використання, років
група 5 - транспортні засоби	5
група 6 - інструменти, прилади, інвентар (меблі)	4
група 7 - тварини	6
група 8 - багаторічні насадження	10
група 9 - інші основні засоби	12
група 10 - бібліотечні фонди	-
група 11 - малоцінні необоротні матеріальні активи	-
група 12 - тимчасові (нетитульні) споруди	5
група 13 - природні ресурси	-
група 14 - інвентарна тара	6
група 15 - предмети прокату	5
група 16 - довгострокові біологічні активи	7

У наведеній класифікації не всі елементи основних засобів відіграють однакову роль у виробничих процесах. Одні з них (машини і обладнання) приймають безпосередню участь у виробничих процесах і тому їх відносять до **активної частини основних засобів.**

Інші основні засоби(виробничі будівлі та споруди) забезпечують нормальне функціонування виробничих процесів і представляють собою **пасивну частину основних засобів.**

Співвідношення окремих груп основних засобів, виражене у відсотках до їхньої загальної вартості на підприємстві, визначає **видову (технологічну) структуру основних засобів.**

За інших однакових умов технологічна структура основних засобів є прогресивною і більш ефективною, що більшою є в їхньому складі питома вага активної частини.

Оцінка основних засобів підприємства - грошове вираженням їхньої вартості.

Необхідна для:

- правильного визначення загального обсягу основних засобів;
- визначення їхньої динаміки і структури,
- розрахунків економічних показників господарської діяльності підприємства за певний період.

У зв'язку з тривалим функціонуванням та поступовим спрацюванням засобів праці, постійною зміною умов їхнього відтворення існує кілька видів оцінки основних засобів.

Основні засоби підприємства оцінюються

залежно від моменту проведення оцінки – за первісною (початковою) чи відновленою вартістю

залежно від стану основних засобів - за повною або залишковою вартістю

Первісна вартість основних засобів – це фактична їхня вартість на момент введення в дію чи придбання.

Наприклад, нове виробниче приміщення зараховується на баланс підприємства за кошторисною вартістю його будівництва, а первісна вартість будь-якого виробничого устаткування крім оптової ціни включає витрати на його транспортування, монтаж та налагодження цього устаткування на місці його роботи.

Відновлена вартість основних засобів – це вартість їх виготовлення в умовах даного року (в сучасних умовах). Тобто вона враховує ті витрати, що й первісна вартість, але за сучасними цінами.

Виділення поняття відновленої вартості обумовлено тим, що під впливом різних факторів (науково-технічний прогрес, інфляція і т.п.) виникає різниця між первісною і відновленою вартістю. Для усунення цієї розбіжності здійснюється переоцінка основних засобів. В умовах інфляції в ході переоцінки збільшується вартість основних засобів за допомогою встановлених коефіцієнтів. Підприємства мають право не частіше одного разу на рік (на 1 січня кожного звітного року) переоцінювати повністю або частково основні засоби по відновленій вартості шляхом індексації (за допомогою індекса-дефлятора) або прямого перерахунку за документально підтвердженими ринковими цінами з віднесенням різниці, що виникла на додатковий капітал підприємства, а суму уцінки – до складу витрат підприємства.

Залишкова вартість основних засобів (балансова вартість) характеризує їхню реальну вартість ще не перенесену на вартість виготовленої продукції (виконаної роботи, наданих послуг).

Вона є розрахунковою величиною і визначається як різниця між первісною (відновленою) вартістю та накопиченою на момент обчислення сумою спрацювання основних засобів.

Залишкова вартість основних засобів на час їхнього вибуття (спричиненого спрацюванням) має назву **ліквідаційної вартості**. Тобто, ліквідаційна вартість – це сума грошових коштів або вартість інших активів, які підприємство очікує отримати від реалізації (ліквідації) необоротних активів після закінчення строку їх експлуатації за вирахування витрат на їх ліквідацію.

Балансова вартість основних засобів на початок розрахункового року обчислюється за формулою:

$$\Phi = \Phi_o + \Phi_{\text{нов}} + \Phi_{\text{рек}} - \Phi_{\text{в}} - A_{\text{ф}}$$

де Φ_o - балансова вартість групи основних засобів на початок року, що передував розрахунковому;

$\Phi_{\text{нов}}$ - витрати на придбання нових основних засобів протягом року, що передував звітному;

$\Phi_{\text{рек}}$ - витрати на реконструкцію виробничих приміщень і модернізацію устаткування протягом року, що передував звітному;

$\Phi_{\text{в}}$ - вартість виведених з експлуатації основних засобів протягом року, що передував звітному;

$A_{\text{ф}}$ - сума амортизаційних відрахувань, нарахованих у році, що передував звітному.

3. Знос, амортизація і відтворення основних засобів

Основні засоби протягом свого тривалого функціонування зазнають фізичного, функціонального і економічного зносу.

Фізичний знос основних засобів зумовлений частковою або повною втратою первісних технічних та технологічних якостей об'єктів основних засобів, що призводить до зменшення їхньої реальної вартості.

На швидкість і розміри фізичного зносу основних засобів впливає багато факторів, головними з яких є:

- надійність основних засобів;
- якість технічного догляду за ними;
- особливості технологічних процесів;
- кваліфікація обслуговуючого персоналу;
- режим роботи і т.п.

Функціональний знос – це знос, зумовлений частковою або повною втратою первісних функціональних (споживчих) характеристик об'єктів основних засобів.

Економічний знос основних засобів

зумовлений впливом соціально-економічних, екологічних та інших факторів на об'єкт основних засобів.

Цей вид зносу характеризується поступовою втратою засобами праці своєї споживчої вартості внаслідок удосконалення існуючих та створення нових засобів виробництва, запровадження принципово нової технології тощо.

Необхідною умовою відновлення основних засобів є поступове відшкодування їхньої вартості, яке здійснюється через амортизаційні відрахування (амортизацію).

Амортизація основних засобів – це процес перенесення авансованої раніше вартості усіх видів основних засобів на вартість продукції з метою її повного відшкодування.

Амортизація – це також метод включення по частинам вартості основних засобів (протягом строку їх служби) у витрати на виробництво продукції і наступне використання цих грошових коштів для відновлення використаних основних засобів.

Амортизаційні відрахування обчислюються за певними нормами, які характеризують щорічний розмір відрахувань у відсотках до балансової вартості основних засобів.

Розрахунки норм амортизаційних відрахувань на повне відновлення (реновацію) основних засобів здійснюють за формулою:

$$N_{\text{ав}} = \frac{\Phi - Л}{T \cdot \Phi} \cdot 100(\%),$$

де Φ – балансова (первісна чи відновна) вартість основних засобів;

$Л$ – ліквідаційна вартість основних засобів;

T – амортизаційний період (нормативний строк функціонування) основних засобів.

4. Показники використання основних засобів

Для характеристики ефективності використання основних засобів застосовуються різноманітні показники, які можна об'єднати у чотири групи:

- показники екстенсивного використання основних засобів, які відображають рівень їх використання у часі;
- показники інтенсивного використання основних засобів, які відображають рівень їх використання по потужності (продуктивності);
- показники інтегрального використання основних засобів, які враховують сукупний вплив всіх факторів, як екстенсивних, так і інтенсивних;
- узагальнюючі показники використання основних засобів, які характеризують різноманітні аспекти використання (стану) основних засобів в цілому по підприємству.

Коефіцієнт екстенсивного використання устаткування

визначається як відношення фактичної кількості годин роботи устаткування до кількості годин його роботи згідно норми

$$K_{\text{екст}} = \frac{t_{\text{уст.ф}}}{t_{\text{уст.н}}}$$

Коефіцієнт змінності роботи устаткування визначається як відношення загальної кількості відпрацьованих устаткуванням машино-змін протягом однієї доби до загальної кількості встановлених одиниць устаткування на дільниці, в цеху тощо

$$K_{\text{зм}} = \frac{D_{\text{м.зм}}}{n}$$

Коефіцієнт завантаженості устаткування визначається як відношення фактичного коефіцієнта змінності роботи устаткування до планового значення цього ж коефіцієнта

$$K_{\text{зав}} = \frac{K_{\text{ЗМ}}^{\text{ф}}}{K_{\text{ЗМ}}^{\text{п}}}$$

Коефіцієнт інтенсивного використання устаткування визначається як відношення фактичної продуктивності устаткування до його нормативної продуктивності

$$K_{\text{інт}} = \frac{\Pi_{\text{ф}}}{\Pi_{\text{н}}}$$

Прикладом показника інтегрального використання основних засобів є **коефіцієнт інтегрального використання устаткування** який визначається як добуток коефіцієнта екстенсивного і інтенсивного використання устаткування і який комплексно характеризує його експлуатацію і в часі, і за продуктивністю (потужністю):

$$K_{\text{інтг}} = K_{\text{екст}} \cdot K_{\text{інт}}$$

Узагальнюючими показниками використання основних засобів є фондівіддача, фондомісткість, фондоозброєність праці та рентабельність основних засобів.

Фондовіддача – це показник випуску продукції на 1 грн. вартості основних засобів. Цей показник розраховується як відношення обсягів випуску продукції до вартості основних засобів за співставний проміжок часу (місяць, рік):

$$f = \frac{B}{\Phi}$$

Фондомісткість є зворотним до фондівіддачі показником, який показує частку вартості основних засобів, що припадають на кожну гривню виготовленої підприємством продукції:

$$f_c = \frac{\Phi}{B}$$

Фондоозброєність праці визначається як відношення вартості основних засобів до чисельності працюючих на підприємстві

$$\Phi_{\text{оз}} = \frac{\Phi}{Ч}$$

Рентабельність виробничих фондів характеризує величину прибутку підприємства, яка припадає на 1 грн. вартості виробничих фондів і розраховується як відношення прибутку до середньої вартості виробничих фондів (основних і оборотних) підприємства за певний період

$$P = \frac{\Pi}{\Phi_{\text{вир}}}$$

5. Нематеріальні активи

Нематеріальні активи – це категорія, яка виникає внаслідок володіння правами на об'єкти інтелектуальної власності або на обмежені ресурси для їхнього використання в господарській діяльності з метою отримання прибутку.

До складу нематеріальних активів включають:

- права, що з'являються внаслідок володіння підприємством патентами на винаходи, корисні моделі, промислові зразки; свідоцтвами на знаки для товарів і послуг; найменування місця походження товару, фірмове найменування;

- права, що виникають внаслідок володіння підприємством об'єктами авторського права (комп'ютерні програми, бази даних, топології інтегральних мікросхем);
- права на використання створених на підприємстві нетрадиційних об'єктів інтелектуальної власності (раціоналізаторських пропозицій, «ноу-хау», комерційних таємниць тощо);
- права на користування земельними ділянками та природними ресурсами;
- монопольні права та привілеї на використання рідкісних ресурсів, включаючи ліцензії на здійснення певних видів діяльності;
- права, що з'являються внаслідок укладених підприємством з іншими підприємствами та організаціями ліцензійних угод на використання об'єктів інтелектуальної власності.